

TATAR EDİBİ FATİH KERİMÎ ve İSTANBUL
MEKTUPLARI ADLI ESERİ

FAZIL GÖKÇEK

Şehabettin Mercanî, Kayyum Nasırî ve Rızaeddin Fahreddin ile birlikte modern Tatar edebiyatının kurucularından sayılan Fatih Kerimî, 30 Mart 1870 tarihinde Samara cyaletinin Böğülme ilçesine bağlı Minlibay köyünde bir molla ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Fatih Kerimî'nin babası İlman Kerimî, Çırçılı medresesindeki temel eğitimi sırasında parlak bir öğrenci olarak dikkati çeker ve babası onu öğrenimini devam ettirmek üzere Çistay medresesine gönderir. Burada yedi yıl öğrenim gören İlman Kerimî, devrinin önemli bir aydını olarak yetişir ve Minlibay köyüne dönerek burada bir medrese açar ve öğrenci yetiştirmeye başlar. Klâsik usulde verdiği bu eğitimin pek de başarılı ve sonuç verici olmadığını görerek umutsuzluğa düşen İlman Kerimî, tam bu sırada İsmail Gaspıralı'nın "usul-i cedid" adıyla başlattığı yeni öğretim tarzından haberdar olur. Kırım'a giderek Gaspıralı ile tanışır ve bu yeni usul öğretimin mahiyetini öğrenir. Memleketine döndüğünde, Gaspıralı'nın yeni usulünü tatbik etmek amacıyla bir mektep açar. Çevredeki diğer köylerde de bu usulün yaygınlaşması için çaba gösterir ve kısmen başarılı olur. Böylece, Fatih Kerimî'nin babası İlman Kerimî, İdil boyunda ceditçilik hareketini başlatan kişi olarak Tatar maarif tarihinde önemli bir yere sahip olur.

İşte Fatih Kerimî, bu ortam içinde doğar. On bir yaşına kadar babasının medresesinde öğrenim görür. Sonra da babasını takip ederek Çistay medresesine gider ve on bir yıl boyunca tahsiline burada devam eder. Bu medresede okurken Kerimî, iki yıllık Rus mektebini de tamamlar, Rus edebiyatını da takip etmeye ve Rusçadan bazı tercümele yapmaya başlar. Daha sonra İstanbul'a gelen Fatih Kerimî, Mülkiye mektebinde öğrenimini devam ettirir, bu vesileyle Türk edebiyatını da yakından tanıma imkânı bulur. Böylece Fatih Kerimî, medresede geleneksel bilimleri, Arapça ve Farsçayı öğrenmiş, buna aynı yıllarda Rusçayı, Mülkiye'de ise Osmanlı Türkçesini ve Fransızca'yı ilâve etmiş ve bu dillerin edebi-

yatını yakından tanıma fırsatı bulmuş bir edip ve aydın olarak kendisini yetiştirmiştir. Bunun sonucunda o, Tatar kültür tarihinin çok dilli ilk aydını vasfını kazanmıştır.

1896 yılında Mülkiye'yi tamamlayan Kerimî, memleketine dönerek Yalta'nın Üzen köyünde öğretmenlik yapmaya başlar (1896 - 1898). 1898 yılında, Orenburg'un zenginlerinden Gani Hüseyinov (öl. 1902), Kerimî'ye bir mektup yazarak, kendisinin usul-i cedit tarzında açtığı okullarda öğretmenlik yapmasını teklif eder. Aynı yılın 20 Haziran'ında Ufa'da toplanan Tatar Aydınları Meclisinde Kerimî ile Hüseyinov tanışıp konuşurlar ve 1899 yılında Kerimî, imamlık ve mollalık görevini bırakan babası ve bütün ailesiyle birlikte Orenburg'a yerleşir ve eğitim faaliyetlerini burada sürdürür. Burada aynı zamanda Hüseyinov'la birlikte bir matbaa satın alırlar ve çeşitli kitaplar basmaya başlarlar. Kerimî'nin asıl gayesi bir gazete için ruhsat almak ve yayıncılık faaliyetine başlamaktır, fakat bu teşebbüs çok sonraları gerçekleşebilecektir.

Fatih Kerimî'nin Gani Hüseyinov, Remiyev Kardeşler, Hadi Maksudi ve Gubeydullah Feyzi gibi Tatar zenginleriyle birlikte hareket etmesi, sonradan Sovyet döneminde onun aleyhinde kullanılmak istenmiş ve bazı Tatar aydınları da Kerimî'yi "burjuva iş birlikçisi" olmakla itham etmişlerdir. Bunlar ciddîye alınıp üzerinde durulacak değerlendirmeler değildir. Çünkü Hüseyinov ve Remiyev Kardeşler gibi Tatar zenginleri, kendi menfaatleri için değil, Tatar halkının aydınlanması için hizmet etmiş kıymetli şahsiyetlerdir. Kerimî'nin bu şahıslarla birlikte hareket etmesi kınanacak bir davranış değil, her iki taraf için ve elbette en çok da Tatar halkı için manevî anlamda büyük bir kazanç olmuştur. Onların ve diğer Tatar iş adamlarının yardımları olmasa Tatar aydınlanma hareketinin başarıya ulaşması çok zor olurdu.

Kerimî'nin edebî hayatının başladığı yıllar, Tatar edebiyatında Musa Akyığıt-zade ve Zakir Bigiyev gibi modern Tatar edebiyatının önemli simalarının verdiği edebî eserlerden sonra, edebî bakımdan bir sessizliğin yaşandığı yıllardır. Bu sessizlik, Çistay medresesinde yetişen gençler tarafından bozulur ve bunlardan biri de Fatih Kerimî'dir. Onun *Komedyâ* (1894), *Hösîd Baba* (1895), *Şakirt ile Student* (basılışı, 1899, yazılışı 1898), *Cihangir Mehdümnin Avıl Mektebinde*

Ukuvı (basılışı 1900, yazılışı 1898), *Salih Babaynın Öylenüvi* (1897), *Mirza Kızı Fatıma* (basılışı 1901 - 1896'da yazıldığı tahmin edilir. Eserin konusu ile İ. Gaspıralı'nın babasının Mirza kızı ile evlenmesi arasında benzerlik vardır.) adlı eserleri, söz konusu durgunluğu bozan ilk eserlerdir ve bunlar modern Tatar edebiyatının klâsik örneklerinden sayılır. Fatih Kerimî'nin edebî eserlerine bakıldığında, onun özellikle ilk eserlerinde geleneksel hikâye kalıbı içinde modern bir muhtevayı sergilediği görülmektedir. Böylece o hem halkın eski okuma alışkanlığının dışına çıkmamış ve hem de halka bu sayede yeni fikirleri benimsetme imkânı bulabilmiştir. Bu bakımdan Kerimî'yi, bizim Tanzimat devri yazar ve şairlerine benzetebiliriz. Fatih Kerimî'nin diğer eserlerinin yanı sıra edebî eserlerinde de amaç, halkı bilinçlendirmek, aydınlatmak ve "yeni hayat"a hazırlamaktır. Böylece onun eserlerinde ideolojik muhteva her zaman ön plândadır. Edebî eserlerinde bir kurgu biçiminde ve nispeten kapalı olarak görülen bu "yeni hayat" ideolojisi, gazete yazılarında ve *Avrupa Seyahatnamesi*, *Kırım Seyahatnamesi* ile birazdan üzerinde duracağımız *Istanbul Mektupları*'nda ise açık ve görünür bir şekilde yer almaktadır. Başka bir deyişle, onun gazete yazılarındaki fikirleri edebî eserleriyle desteklediğini ve halka yaymaya çalıştığını söyleyebiliriz. Bu bakımdan da onu Şinasi ve Namık Kemal gibi Tanzimat aydınları ile mukayese etmek ilginç sonuçlar çıkarabilir. Bu eserlerde, sözünü ettiğimiz ideolojinin doğurduğu bir çatışma -veya Tanpınar'ın ifadesiyle bir "ikilik"- vardır ve bu da bizim kendi edebiyatımızda da hiç yabancı olmadığı bir çatışmadır: Eski - yeni ve başka bir deyişle mektep - medrese çatışması. *Changir Mehdumnun Avul Mektebinde Okuvı* ve *Şakirt ile Student* adlı eserler doğrudan doğruya mektep - medrese ikiliğini ele alır ve yazar tabî ki mektebin yanındadır. Ancak bunu yaparken medresenin temsilcilerini ve eskilik taraftarlarını karikatürize edip gü-lünçleştirmedeği, aksine onları da kendi dünyaları içinde anlamaya çalışan bir üst bakışa sahip olduğu görülüyor. Üzerlerinde ayrıntılarıyla duramadığımız diğer eserlerde de eski hayat ve onun artık terk edilmesi gerektiği fikri ile "yeni hayat" ve onun kaçınılmazlığı, zorunluluğu düşüncesi işlenmiştir. Bu eserler ele aldıkları konuların yanı sıra bunları işleyiş tarzı ile de dikkat çekicidirler. Bu konu üzerinde durmaya da bu kısa yazı çerçevesinde imkân yok, ancak şu kadarını

söyleyebiliriz ki, bunların Tatar edebiyatında realizmin önünü açan eserler oldukları modern Tatar eleştirmenleri ve edebiyat tarihçileri tarafından kabul edilmektedir.

Tahkiye tarzındaki eserlerinde yeniliğin kaçınılmazlığını eskiyi tasvir ederek gösteren Fatih Kerimî, *Seyahatnamelerinde* ve *İstanbul Mektupları*'nda ise, bizim Tanzimat ve II. Meşrutiyet aydınlarının da sıklıkla zikrettikleri "terakkî" fikrini ve yeni idealleri anlatır. Bu eserlerde F. Kerimî'nin edebî eserlerindeki tahkiye üslûbunun da kendisini hissettirdiğini ve bu bakımdan geniş okuyucu kitlesi tarafından zevkle okunmuş olduklarını da kaydetmek gerekir.

İstanbul Mektupları'na geçmeden önce, Fatih Kerimî'nin gazeteciliğinden ve sosyal ve siyasî hayattaki aktif faaliyetlerinden de birkaç cümle ile bahsetmek istiyoruz. 1905'teki Rus ihtilâlinin açtığı kısmî özgürlük ortamında, Tatar matbuatının en mühim yayın organlarından olan *Vakit* gazetesi için ruhsat alınır ve gazete, yukarıda adları geçen Remiyev kardeşlerin sermayesi ile, Orenburg'da, 1906 yılının 21 Şubat'ından itibaren çıkmaya başlar. Kerimî bu gazetede 1917 yılına kadar başyazarlık yapmıştır. Orenburg Cemiyet-i Hayriyesinde de aktif bir üye olarak görev alan Kerimî, 1907'de Orenburg'ta açılan Etnografya sergisinin teşkil komisyonunda da üyelik yapmış ve bu serginin şark edebiyatı kısmını hazırlamıştır. 1906'da II. Devlet Duması milletvekili seçimlerinde delege olmuş ve Duma'ya seçilen Zakir Remiyev'in vekili olarak Müslüman mebusların danışmanlığını yapmıştır. Daha sonra Petersburg'a giderek orada Müslüman İttifakı merkez komitesine seçilir. Bu arada *Vakit* gazetesinde keskin siyasî makaleler yayımlayarak aydınları ve halkı bilinçlendirmeye de devam etmiştir.

1917 Ekim devriminden biraz önceki günlerde F. Kerimî *Vakit* gazetesinden ayrılır. Orenburg'da Sovyet iktidarı yerleştiğinde Kerimî'nin yeni yönetimle başlangıçta bir problemi olmaz. Sovyet matbuatında yazılar yayımlar, eğitim faaliyetlerine katılır ve bu kabilden olarak yeni açılan halk mekteplerinde ve öğretmen hazırlayan kurslarda dersler verir. 1925'te Moskova'ya gider. Sovyet Birliği Halklarının Merkez Neşriyatında çalışır. Doğu Üniversitesinde Türkçe dersleri verir.

4 Ağustos 1937'de, cemiyet işlerinden ve halktan uzaklaştırılmış olan 67 yaşındaki F. Kerimî, düzmece suçlamalarla tutuklanır. Hiçbir soruşturma yapılmaksızın 27 Eylül 1937'de askerî mahkeme tarafından idama mahkûm edilir ve karar hemen uygulanır.

8 Aralık 1959'da Sovyetler Birliği Yüksek Mahkemesi F. Kerimî'nin suçsuzluğuna karar vermiş ve itibarı iade edilmiştir.¹

Yukarıda ana çizgileri ile hayatını ve faaliyetlerini anlatmaya çalıştığımız Fatih Kerimî'nin bizim açımızdan en önemli eseri şüphesiz *İstanbul Mektupları*'dır. 1912 yılının Kasım ayında İstanbul'a gelen yazarımız, burada yaklaşık dört ay kalmış ve bu süre içerisinde, başyazarı olduğu *Vakit* gazetesine o dönemin İstanbul'u ve Balkan savaşı ile ilgili yazılar göndermiştir. Aynı yıl toplu olarak basılan bu yazıların başına koyduğu ön sözde Kerimî, bu İstanbul seyahati fikrinin nasıl çıktığını ve nasıl gerçekleştiğini anlatmaktadır. Yukarıda adı geçen Tatar zenginlerinden Zakir Remiyev -ki *Vakit* gazetesinin sahibidir- 29 Ekim 1912 tarihinde Fatih Kerimî'ye bir mektup yazarak Balkan savaşının gidişatını izlemek ve izlenimlerini gazeteye yazmak üzere İstanbul'a gitmesini teklif eder. Bu teklifi büyük bir memnunlukla kabul eden Kerimî 1 Kasım'da Orenburg'dan hareket eder ve 9 Kasım 1912'de İstanbul'a gelir. Burada kaldığı dört ay zarfında, çoğu *Vakit* gazetesinde ve birkaç tanesi de "İstanbul Teessüratı" başlığı ile, yine Orenburg'da çıkan *Şura* gazetesinde yayımlanan yetmiş yazı gönderir. İlk yazının tarihi 3 Kasım 1912, son yazının tarihi ise 9 Mart 1913'tür. İlk yazı, daha İstanbul'a gelmeden gazeteye gönderilmiştir ve yolculuk izlenimlerini anlatmaktadır.

Fatih Kerimî, kitabın sonuna koyduğu hatime bölümünde de, bu yazıların niçin kitap hâline getirildiğini ifade etmektedir. Buradan anladığımız göre, Kerimî Orenburg'a döndükten sonra, birçok okuyucudan, bu İstanbul yazıları dolayısıyla tebrik ve teşekkür mektupları almış ve bu mektuplarda dile getirilen, yazıların toplu olarak basılması isteği üzerine böyle bir teşebbüste bulunmuştur. Kitabın sonunda, Kerimî'nin Orenburg'a dönmesinden sonra Rıza Tefvik'in kendi-

¹ Fatih Kerimî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili bu bilgiler büyük ölçüde şu kaynaktan alınmıştır: Mesgut Gaynettinov, "Magrifetçi Edib - Fatih Kerimî'nin Tuvına 125 Yılı", *Miras*, S. 7-8. Temmuz - Ağustos 1995, s. 65-76. Söz konusu yazıyı Tatar Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarmak suretiyle istifade etmemi sağlayan değerli dostum Mustafa Öner'e teşekkür borçluyum.

sine gönderdiği ve onun Türk dünyası hakkındaki duygu ve düşüncelerini ihtiva eden ilginç bir mektup ve yine Süleyman Nesib'in gönderdiği "Hakikate Doğru" başlıklı bir şiir de yer almaktadır. Kitap 1913 yılında Orenburg'da Vakit matbaasında basılmıştır.

İstanbul Mektupları, 450 sayfalık hacimli bir eserdir. O tarihte bütün Türk dünyasının ortak alfabesi olan Arap harfleriyle basılmış olan kitabın dili, Kerimî'nin önceki eserleriyle, söz gelişi *Avrupa* ve *Kırım Seyahatnameleri* ile kıyaslandığında daha fazla Tatar Türkçesi özellikleri göstermektedir. Ancak bu bir Osmanlı Türkünün de anlamakta fazla zorlanmayacağı bir dildir.

Son derece dikkatli bir gözlemci olan Fatih Kerimî'nin İstanbul'a gelişinin esas gayesi, Balkan Savaşı ile ilgili hâdiseleri takip etmek ve bunları gazetesine bildirmektir, fakat o sadece bununla yetinmemiş, İstanbul'daki sosyal hayatı, halkın meydana gelen felâketler karşısındaki tutumunu, savaşın sivil halk üzerinde yaptığı tahribatı, gazete ve dergileri takip etmek suretiyle de aydınlar ve devlet adamları arasındaki siyasî ve fikrî münakaşaları da bu yazılarda derin ve objektif tahlillerle yansıtmıştır. *İstanbul Mektupları*'nı bizim tarihimiz açısından önemli kılan da bu husustur. Son derece girişken bir şahsiyete sahip olduğu anlaşılan yazarımız, İstanbul'da entelektüel çevre ile tanışmış, birçok tanınmış yazar, şair ve fikir adamı ile özel mülâkatlar yapmış ve bunlardan çıkardığı sonuçları da bu yazılarda dile getirmiştir. Zaten kendisi daha önce İstanbul'da Mülkiye mektebinde öğrenim görmüş olduğu için, bu çevre ile ilişki kurmada fazla güçlük çekmemiştir. Ayrıca bu kişilerle tanışmasında Yusuf Akçura ve meşhur Tatar seyyahı Abdürreşit İbrahim'in de kendisine yardımcı olduğu, birçok tanınmış şahsiyetle onların aracılığıyla görüştüğü anlaşılmaktadır. Kerimî'nin özel olarak randevu alıp konuştuğu kişiler arasında Enver Bey (Paşa), Sait Halim Paşa, Emrullah Efendi, Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp, Sâti Bey, Mizancı Murat Bey ve Halide Edib Hanım vardır. O tarihte tutuklanmış olan Ahmet Ağaoğlu ile de hapisanede bir görüşme yapmıştır. Kerimî, görüştüğü kişilerin birer fotoğrafını ve hususî olarak kendisi için yazdıkları birkaç satırlık el yazısı örneklerini de almış ve bunları esere ilâve etmiştir. Bu görüştüğü kişilere sormak üzere önceden hazırladığı sorular şunlardır:

1. İttihat ve Terakki Cemiyeti bir vakitler dahilde o kadar kuvvet ve nüfuza, hariçte o kadar hüsn-i teveccüh ve hayırhahlığa sahip olduğu hâlde bu mevkiini niçin koruyamadı?

2. Türk askeri Balkan savaşından niçin bu kadar kolay yenildi? Türkiye'nin devlet adamları bunun böyle olacağını önceden niçin kestiremedi?

3. Türkiye'nin, elinde kalan toprakları koruyabilmesi için bundan sonra ümit var mı? Varsa, bu nasıl hareket edildiğinde gerçekleşebilir?

Kerimî'nin bu sorulara aldığı cevaplardan uzun uzadıya söz edecek değiliz. Esasen siyasî sorulara kimin nasıl bir cevap verdiğini tahmin etmek de zor değildir. Asıl önemli nokta, bu mülâkatlarda konuşma sadece bu çerçeveye ile sınırlı kalmamış, Kerimî'nin menşei dolayısıyla Türk dünyasının meseleleri de gündeme gelmiştir. Türk dünyası ile Türkiye arasındaki ilişkiler açısından, kitaptaki bu bilgilerin son derece önemli olduğu kanaatindeyiz.

Bu ilişkilerle ilgili olarak yine önemli olduğunu düşündüğümüz bir hususu da burada belirtmek istiyoruz. Kitabın sonundaki yazıdan anladığımıza göre, Kerimî'nin İstanbul'dan gönderdiği yazılar *Vakit*'te yayımlanmaya başladığında, başlangıçta büyük bir tepkiyle karşılanmış. Kerimî gerçekleri olduğu gibi yazdığı ve Balkan Savaşının gerçeği de Türkiye'nin hezimetini olduğu için, birçok okuyucu bunlara inanmak istememiş ve *Vakit* gazetesini Türklerin değil de Hristiyanların tarafını tutmakla itham etmişler. Gazeteye bu konuda birçok mektup gelmiş ve hatta gazete yöneticilerini tehdit eden yazılar gönderilmiş. Kerimî bu tepkileri, yine o dönemde Orenburg'da çıkan *Yıldız* gazetesinin gerçekleri çarpıtması ve Türkiye'nin çok güçlü olduğu ve düşmanlarını kısa sürede hezimete uğratacağı şeklinde yayınlar yapması ile açıklamakta ve bu tür haberlerin halkın hissiyatını okşamakla birlikte gerçek olmadıklarının zamanla anlaşıldığını ifade etmektedir. Bu bilgi de, Tatar halkının Osmanlı Türkleri hakkında beslediği halisane duyguları göstermesi bakımından dikkate değer.

Fatih Kerimî, sadece gözlemlerini aktarmakla yetinmemiş, yer yer çeşitli konularda kendi görüşlerini de yazmıştır. Söz gelişi Ahmet Ağaoğlu'nun, Türkiye'nin Rusya'nın ya da İngiltere'nin himayesine girmesi gerektiği, bu takdirde yirmi yıl içerisinde büyük devletler arasına katılacağı şeklindeki düşüncesini son

derece mantıksız ve gülünç bir düşünce olarak değerlendirmekte ve "Salip giren yere hilâl girmez" şeklinde Avrupalıların meşhur bir sözü olduğunu, Avrupa devletlerinin de o gün için bu sözü gerçekleştirebilecek güce sahip bulduklarını ifade etmektedir.

Tasvir ve tahlillerinde objektif davranmaya çalışan Kerimî'nin, buna rağmen İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı bir sempati beslediği dikkatten kaçmıyor. Bu cemiyetin mensuplarından önde gelen iki yüz kişinin tutuklanmasını çok sert bir şekilde eleştiriyor ve kendi ifadesiyle "Türkiye'nin en fazıl, en muktedir ve en vatanperver" iki yüz insanının hapse atılmasını Türkiye için büyük bir talihsizlik ve kadirbilmezlik olarak niteliyor. Onun Enver Paşa'dan çok saygılı bir dille söz ettiğini, onu Türk ve İslâm dünyasının kurtarıcısı olarak gördüğünü de belirtelim. Ancak Babıali baskısıyla İttihat Terakkicilerin yöntemi ele almalarından sonra onların yaptığı bazı hataları eleştirmekten de geri kalmamaktadır.

Fatih Kerimî'nin soğukkanlılığını kaybederek çok sert bir üslûpla tenkit ettiği kurumların başında, İstanbul'da çıkan gazeteler gelmektedir. Türk gazetelerinin halkın zihnini bulandırdığını, halktaki millî şuuru beslemek için hiçbir gayret göstermediklerini ve böyle zor bir zamanda hâlâ daha sayfalarında aşk ve muhabbet şiirleri, derin felsefeli manzumeler neşrettiklerini hayret ve şaşkınlıkla izlediğini ve buna çok yazıklandığını sık sık dile getirmektedir. Kerimî'nin gazetelerle ilgili sert tenkitlerinin tipik bir örneğini, Ahmet Mithat Efendi'nin vefatı üzerine gazetelerin gösterdiği tavrı dolayısıyla görüyoruz. Kendisinin âdetâ mukaddes bir değer atfettiği, bu seyahati sırasında birçok kez görüşmek istediği hâlde çeşitli sebepler yüzünden imkân bulamadığı Hacc-i Evvel'in vefatının yazarımızı derin bir üzüntüye sevk ettiği anlaşılıyor. Ahmet Mithat Efendi'nin ölümünün gazetelerde neredeyse hiç yer almaması, ancak üçüncü dördüncü sayfalarda beş altışar satırlık haberlerle geçiştirilmesi bu üzüntüsünü daha da artırmıştır. Kerimî'nin, Ahmet Mithat Efendi'nin Türkiye dışındaki Türkler için ifade ettiği anlamı göstermesi bakımından son derece dikkate değer olan duygu ve düşüncelerini kendi kaleminden aktarmak istiyoruz:

"16 Aralık sabahı kalktığımda Türk gazetelerini karıştırmaya başladım. Sabah gazetesinin dördüncü sayfasında en aşağıda "Ziya-ı Azim" serlevhasıyla ya-

zılmış olan yedi sekiz satırlık haber gözüme ilişti. Okudum. Fazıl-ı şehir, hâkim-i muhterem Ahmet Mithat Efendi'nin 15 Aralık'ta gece saat on bir buçukta Darüşşafaka mektebinde vefat ettiğini yazıyordu. Gözlerime inanamadım, şaşırıp kaldım. Derhal başka gazetelere baktım. İkdâm ve Tasvir-i Efkâr'da da aynı şekilde üçüncü dördüncü sayfalarda, gazetenin en ehemmiyetsiz yerinde beş altı satırlık bir yazı ile Ahmet Mithat Efendi'nin vefatı haber veriliyordu.

Yahu, bu kişi Türkiye için bizim Rusya'nın Tolstoy'u, Murmusof'u idi. Onlar öldüğünde Rusya matbuatı nasıl yazdı, Mithat Efendi ölünce Türk gazeteleri nasıl yazıyorlar? (...) Tamam, Türkiye Rusya değil, Mithat Efendi de Murmusof değil. Fakat Mithat Efendi'nin Türkiye'ye ettiği hizmet, Murmusof'un Rusya'ya ettiği hizmetten hiç de az değildir. Belki ondan çok daha fazladır. Rusya'nın Murmusof'un emsallerini bulması mümkün, ama Türkiye'de bundan sonra Mithat'ın gölgesini görmeye de umut yok. Mithat Türk oğlu Türk, Müslüman oğlu Müslüman idi. Hiç aralıksız milletine 50 yıl hizmet etti. Kalemî, fikrî, işi ile Türklüğe numune oldu. Mithat'ı Avrupalılar da tanırılar. "Türkiye'de düşünen, çalışan kim var?" denildiğinde ilk olarak Mithat ismi zikr edilirdi. Mithat bir kişi idi, lâkin büyük Türk milletini tecessüm ettiren, onlara başkalarının hüsn-i teveccühünü ve hürmetini celb ettirmeye muktedir bir kişi idi. Mithat hiç durmaksızın çalıştı. O kadar sa'y ve gayreti için ona saygı gösterilmesi gerekir. Ayrıca onun ulûm ve fînûnun her şubesindeki tahkikat ve tedkikatından kendi milletini ve umum Müslümanları faydalandırmaya çalışması ne kadar mukaddes bir iştir. Bana bir vakit merhum Şeyh Cemaleddin Efendi hazretleri: "İlim ve maarifet karşısında diz çöküp hürmet göstermeyen milletin akıbeti hüsrandır. O millet yaşamaz, çünkü yaşamaya lâyık değildir." demişti. Mithat Efendi'nin cenazesi sırasında bu sözleri hatırladım. Türklerin Rumeli kıtasında, Trablus'da, Yemen'de yenilmesinin sebeplerinden en mühimi bu, yani kendilerine hizmet eden kişileri takdir etmemeleri ve ulemalarına saygı göstermemeleri imiş. Böyle devam ederse bunlar daha çok yenilgiye uğrarlar dedim."

Çok az bir kısmını naklettiğimiz bu satırlardan da anlaşılacağı gibi, eser boyunca son derece soğukkanlı bir tavır sergileyen Fatih Kerimî. Ahmet Mithat Efendi söz konusu olduğunda tamamen duyguları ile hareket etmektedir. Ahmet

Mithat Efendi'nin bütün Türk dünyasında yaygın bir şöhrete sahip olduğu bilinmekle birlikte, Fatih Kerimî'nin bu değerlendirmeleri bu tanışıklığın boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir.²

Yüzyılımızın başında İstanbul'da Türk dünyası ile ilgili olarak gerçekleştirilen bazı faaliyetlerden de bahsedilmesi, Tatar, Kazak, Kırgız vb. talebe cemiyetlerinin çalışmaları hakkında bilgiler verilmesi dolayısıyla, bugün için önu açılmış olan Türkiye ile Türkiye dışındaki Türkler arasındaki münasebetlerin tarihi bakımından *İstanbul Mektupları* önemli bir belge niteliği taşımaktadır. Öyle sanıyorum ki, bu kitap Türkiye'de yayımlandığı takdirde birçok araştırmacının işine yarayabilecek zengin bir malzeme kullanılabilir hâle gelecektir.

---

2 Ahmet Mithat Efendi'nin ölümünden hemen sonra, yine Tatar Türklerinden Rızaeddin bin Fahreddin'in onun hakkında müstakil bir kitap neşretmesi de bu ilişkilerin boyutunu göstermesi bakımından dikkate değer. Rızaeddin bin Fahreddin, *Ahmet Mithat Efendi*, Vakit Matbaası, Orenburg, 1913, 144 s. Söz konusu kitap, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Öner tarafından bir tebliğle tanıtılmıştır: "Ahmet Mithat Efendi İdil - Ural'da", Onsekiz Mart Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu III, 29 Mayıs - 1 Haziran 1997, Çanakkale. Bu kitapta Ahmet Mithat Efendi'nin Fatih Kerimî'ye yazdığı bazı mektuplar da yer almaktadır.